

Jmenuji se Rudolf Harvan, jsem z Telgártu, okres Brezno. To je na středním Slovensku v horním Pohroní, kolem jsou samé hory a lesy. Předtím se to jmenovalo Švermovo. Narodil jsem se v roce 1938, těsně před válkou. Bydleli jsme v romské osadě. Tehdy tam nebylo moc Romů, jen asi patnáct domků, takových kolib ze dřeva. Doma nás bylo nás opravdu hodně. Měl jsem sedm bratrů a jednu sestru. Práce tehdy nebyla, tak maminka chodila do vesnice ke gádžům. Tatínek občas práci sehnal, jindy zase ne. Většinou pracoval u statkářů na poli. Dělal vše, co bylo potřeba, pomáhal se senem, s bramborami... Takovéhle práce dělal, abychom měli co jíst. Maminka chodívala po žebrotě. Někdy přinesla chleba nebo nějaké jídlo v kastrolku či v uzlíku. No, a z toho jsme jedli všichni. Byl to těžký život. Neměli jsme domy, ale chatrče sbité z prken nebo jen ze dřeva o jedné místnosti. Bylo nás tam v té jedné místnosti i deset, spali jsme na zemi. Na zem jsme si dali seno nebo slámu a na tom jsme spali. Nebylo co jíst, ani jsme neměli, co si vzít na sebe. My děti jsme měli košilky nebo nějaké oblečení, které nám lidé darovali. Bosí jsme chodili v zimě i v létě. Do školy jsme nechodili, protože v zimě to nešlo – neměli jsme co na sebe. Romové bydleli nedaleko za domy Neromů, ale vztahy jsme měli dobré.

Já si osobně nepamatuji, jak začala válka, ale znám to z vyprávění. Tatínek a bratři nám vyprávěli, že z výboru přešel papír, že muži starší osmnácti let musí jet do Brezna a hlásit se jako vojáci. Po jeho obdržení tatínek a další muži odjeli do Brezna, dostali výstroj a šli bojovat. Nevím, jak to tenkrát bylo, prý byl někdo z nich v lesích u partyzánů a někdo bojoval během Slovenského povstání jako voják. Moc si toho nepamatuji, byl jsem malý. Oba moji bratři byli od začátku u partyzánů. Byl tam nějaký podplukovník nebo plukovník, který je vzal k partyzánům. Bylo mezi nimi více Romů, ne jenom oni. Ale tatínek byl během povstání voják. Říkal, že byl v Bystrici a tam asi bojoval. Tatínek nám vypravoval, že když odtud odešel do Bánské Bystrice, že chodil se samopalem po městě, že tam hlídali město. Díky Bohu se ani bratrům ani otci nic nestalo.

Pamatuji si, co se stalo na konci války. Němci už byli v Breznu nebo někde poblíž a gádžové od nás o nich už věděli. Tak na nás volali: „Cigáně, potřebujeme, bo už Němci jsou tu.“ V té době jsme zůstaly doma jenom děti, matky a naše babičky, protože muži, otcové a starší bratři byli odvedeni do Brezna. Sedláci také utíkali pryč před Němci a s sebou si vzali krávy. Všichni společně jsme utekli na Redovský vrch. Bylo to takových patnáct kilometrů, přes les, a ten byl hrozně hustý. Bylo to myslím někdy v říjnu, už bylo chladněji, nebylo už takové teplo. Gádžové nám přinesli sekeru a my starší děti jsme osekaly ze stromů chvojí a na tom jsme spali a taky jsme se tím pokrývali. Tak takhle jsme tam žili. Byli jsme tam myslím víc jak tři měsíce. Bylo dobré, že tam někdejší sedláci měli i krávy a občas nám někdo z nich dal trochu mléka. Byly tam někde kupky sena, ve kterých se někdejší gádžové schovávali, ale my Romové jsme byli většinou venku. Velký ohně jsme dělat nemohli, protože jsme se báli, tak jsme si dělali malinké ohněčky, a jedli to, co člověk chytí v lese, třeba zajíce nebo co já vím. Jednou chytli gádžové, asi tak třinácti, patnáctiletí kluci, divoké prase a zabili ho. Ale každému dali. Ať to byl gádžo nebo Rom, každému z toho masa dali. Ještě rostly i houby, tak ty se taky vařily. Celou vesnici nám vypálili. Viděli jsme z dálky z toho kopce, jak hoří celá vesnice. My děti jsme společně s dětmi sedláků vylezly na stromy a pozorovaly, jak to všechno hoří. To bylo hrozné. Celou vesnici nám vypálili. Nám Romům některé domky, chatrče zůstaly, ale ne všechny.

Vím, že v lesích bylo hodně partyzánů. U nás jsou všude kolem dokola jen samé lesy. A v těchto lesích byli taky partyzáni. Mnoho jich ale nepřežilo, postříleli je. Tam, kde jsme byli my, na Redovském vrchu, nebyl ani jeden partyzán. Rusové se do Telgártu vůbec nemohli probojovat, protože tam jsou tři tunely a jeden z nich je jako osmička. A do té osmičky se s těmi všemi tanky a děly nemohli vůbec probojovat. Ani partyzáni, ani Rusové. Nevím, jak to bylo přesně, ale prý tam zahynulo hodně Němců. Převáželi na autech kanóny, tanky a všechnu tu výzbroj. A pak už byl klid. Z těch lesů jsme se po dvou nebo třech měsících vrátili zpátky do vesnice. A viděli jsme, kolik zvířat se válelo zabitých v potoce – husy, slepice i krávy a prasata. To měli Romové radost, že bude co jíst. Všichni byli vyhladovělí a tak tahali zvířata z vody a jedli je. Naše chatrče neshořela. Zůstaly ještě asi dvě nebo tři další. Ostatní ale shořely, Němci celou vesnici vypálili. Mezi sedláky byli i gardisti, ale bylo jich docela málo. Co si pamatuju, tak to byli asi tři lidi. Ti ale na konci války utekli pryč, odešli spolu s Němci. Většina Neromů v Telgártu ale byli opravdu dobří lidé. Pomáhali nám za války i po válce. Když skončila válka, nebylo žádné jídlo, ani se nemohlo nic zasadit na polích, všude byly granáty a různé zbraně, bylo to moc nebezpečné. Byli jsme kost a kůže.

Práce po válce nebyla, to až tak za tři, čtyři roky se začala opravovat vesnice. Cesty nebyly, museli tehdy opravit i cesty. Jenže ty první tři, čtyři roky nebyla vůbec žádná příležitost k práci, to se jen žebralo. Maminka chodila ke gádžům po žebrotě. Nevím, jestli znáte, jak se dělaly dříve pro gádže ty šňůrky? Maminka si takhle k posteli přibila hřebík, prkýnko a vyráběla šňůrky. Celé noci to dělala a hned ráno už šla do vesnice a prodávala to. Dostávala za to kousek slaniny nebo chleba. Později jezdili všichni za prací do Brezna, do Bánské Bystrice, jezdilo se vlakem. Už bylo lépe.

Můj otec hrál na housle. Hrál jak první housle, tak i na basu. Po válce koupil housle a museli jsme hrát. Museli jsme cvičit i desetkrát denně. Ti bratři, kteří už uměli hrát, tak nás museli učit. Tatínek byl moc přísný a chtěl po nás, abychom hráli co nejlépe. Jeden bratr hrál taky první housle, ale ten uměl hrát výborně. Bratr, který už zemřel, hrál kontra a ještě jsme měli bratra bubeníka. Když mi bylo třináct, patnáct let, chodili jsme hrát. Já jsem hrál na cimbál. Chodili jsme celá kapela, bylo nás dohromady sedm. Byla to dělina! Ale řeknu vám, můžu tatínkovi do nebe děkovat, budiž mu země lehká, že nás to naučil. V tu dobu byly u nás čtyři kapely, které chodily hrát. Chodilo se po celé vesnici. Nebo až do Šumiacu jsme chodili, to bylo sedm kilometrů. Tak se tenkrát žilo.

Teď vám povím, jak se kdysi slavily u Romů Vánoce. Když jsem byl malý, tak na Vánoce nebylo nic, měli jsme prázdný stůl. Bylo na něm jen to, co maminka vyžebřala. To bylo všechno. Černý chléb nebo já nevím co. Mléko bývalo vždycky, protože ženský chodily k hospodyním pro mléko. A vařily pepu. Víte, co je to pepa? Nevíte! To se do hrnce daly brambory, přidala se k tomu mouka a tomu jsme přikali pepa. Maminka to dala do mísy, protože tehdy jsme neměli talíře jako dnes. Mám dnes doma takových dvacet talířů, ale dřívě nebyly. Takže to dala do mísy, nalila tam mléko, a to se jedlo. Tak to byly Vánoce. Ale Romové slavili Vánoce tak, že hráli. Vrátili se z vesnice a pak hráli doma i dva dny, to bylo normální. Už od Mikuláše a celé Vánoce se pila pálenka. Pálili jsme ji z chlebového kvasu. Chodilo se vinšovat gádžům, přáli jsme jim dobré zdraví a modlili jsme se k Bohorodici. Pamatuji si to jako dnes. Chodily jsme jak my dříve, tak i ženské po celé vesnici. Někdy jsme dostali černý chléb – maminka to stáhla do takového kusu látky, který pak zavázala a dala si ho na záda, a do toho nám gádžové dávali chleba nebo makový či povidlový koláč. Gádžům se přálo zdraví a dlouhá léta, ať jim vzkvétá hospodářství, ať neuhynou zvířata. Romové takto vinšovali už odedávna, takže věděli, co mají gádžům přát. Elektřina tehdy nebyla. Svítalo se tak, že se vzala brambora, udělala se do ní díra, pak se omotalo dřívko nebo sirka hadrem, to se dalo do brambory a zalilo sádlem. A pak se to zapálilo. Ani jsme nevěděli, co to je elektřina. To až pár let po válce, když se začaly zase stavět domy, tak začali rozvádět i elektřinu. Ale jen tím, co měli zděné domy. Do chatrčí se elektřina nezaváděla ze strachu, že by mohly shořet, protože byly ze dřeva. Takhle jsem žil, bez elektřiny, bez všeho. Později ale můj otec postavil velký dům, podařilo se mu vydělat peníze, jak chodili hrát a do práce. Později měli všichni Romové postavené domy a v nich už i elektřinu.

Když mi bylo mi devatenáct, šel jsem na vojnu. Bylo to v padesátém šestém roce. To už jsem byl ženatý s první manželkou. Měli jsme spolu tři děti. Narukoval jsem do Olomouce. Byl jsem tam dva roky. Když jsem přijel z vojny na dovolenou, zapálil jsem si u kamaráda cigaretu. Když to viděl můj tatínek, ať mu dá Pán Bůh lehkou zem, vrazil mi facku. Dal mi takovou ránu, až se mi z nosu spustila krev. Nemohl vidět, že kouším. Zbývaly mi tři měsíce do konce vojny, tak jsem podepsal smlouvu, že nastoupím na šachtu. Tehdy mi řekli, že když to podepíšu, budu moc jít z vojny dříve. Upsal jsem se tenkrát na jeden rok. Nastoupil jsem do dolu přímo v Ostravě, v OKD. Pracoval jsem na stěně, která měla šedesát centimetrů. Při ražení jsme se tam celá parta plazili po zádech nebo po břiše. Razili jsme dvacet pět, třicet až čtyřicet metrů. Uhlí potom nabíral stroj a co zbylo, jsme museli nabírat lopatou na pás. Tam se mi stalo, že došlo k nehodě na šachtě a zavalilo nás to. Ne jenom mě, bylo nás víc. Naštěstí nás odtamtud dostali. Byl jsem pak více jak pět měsíců v nemocnici. Byl jsem celý zasádrovaný, měl jsem polámaná žebra a nohy.

Pak jsem se vrátil domů na Slovensko a začal jsem dělat zedníka. To jsem pak dělal řadu let. Dělal jsem koupelny, záchody a podobné věci, co se naskytly. Vydělal jsem si. Pracoval jsem, ale taky jsem byl muzikant. Hrál jsem v kapele a zase jsem se přestěhoval i s rodinou do Česka. Bydleli jsme nejprve v Brně. Kdysi jsme hrávali i tady v Praze v Kolibě. Chodili tam hrát i Bagárovci, nevím, jestli je znáte. To jsou také dobří muzikanti. Taky tam hrával pan Feřo z Prahy, s ním jsem také hrával. Ale hrát jsem chodil jen občas, protože jsem měl po

ád hodn? práce. Zedni?inou jsem si slušn? vyd?lával. Moje žena pracovala v obchod? u pokladny, byla vyu?ená prodava?ka. M?li jsme p?kný život, ale ?lov?k byl mladý.

Není nad to, když má ?lov?k dobrou ženu. A ona opravdu byla skv?lá, ?istotná jak sklo, opravdu úžasnou ženu jsem m?l. Byla asi o deset let mladší než já. Nedovolila mi t?eba ani vyndat talí? nebo lžíci. Hned se zlobila. To musela všechno ona sama. P?estože pracovala stejn? tak jako já, když p?išla dom?, byla vzh?ru t?eba do deseti hodin, dokud si doma všechno neuklidila. Až pak šla spát. A ráno to samé. Vstala o hodinu d?ív, uklidila, co bylo t?eba, a až pak šla do práce. Byla úžasná. Jenže zem?ela mladá. Po její smrti jsem se odst?hoval do Prahy. A tady jsem pak už z?stal.

Rozhovor nahrála Markéta Hajská 20. 12. 2017 v Praze. Pan Harvan nedlouho po natožení rozhovoru zem?el.